

Carta anònima mallorquina de l'obra de G. de Vallseca, 1440 ca. Obra de luxe amb decoració profusa i llegendes abundants. L'escola de Cresques Abraham s'hi pot endevinar fàcilment, si ens fixem en els sobirans africans i europeus i en les seues tendes o en els àngels bufadors de la majoria dels vuit vents. Noteu les mars interiors de blau arrissat, la tramuntana ja convertida en rosa dels vents i les vinyetes de Barcelona i València.

LES CARTES PORTOLANES MEDIEVALS: UN TOMB DECISIU DE LA RECERCA

Vicenç M. Rosselló

Fa devers un any s'inaugurava a Ciutat de Mallorca, molt prop del casal on habitava i treballava a final del segle XIV Jafudà Cresques, un monument a la seua memòria. Sembla que els impulsors de la idea desconeixien que el pes pesant de la mapística era Cresques Abraham, el pare, i no el fill... renegat, que acceptà convertir-se en Jaume Ribes. Calen moltes matisacions i rectificacions en la història de la cartografia portolana, un tema crucial per a la nostra cultura. El llibre *Les cartes portolanes. La representació medieval d'una mar solcada* de Ramon J. Pujades, que va sortir poc abans d'acabar 2007, em serveix de pretext.

■ UNA VALUOSA CONTRIBUTIÓ

L'autor d'aquesta obra monumental, valencià de naixença, és conegut dels lectors de MÈTODE ja que al número 53, fa poc, hi va publicar un substanciós article sobre el nacionalisme i la producció de cartes de navegar. Ramon J. Pujades és el primer investigador que ha fet una visita assossegada i sense prejudicis a tota la documentació de cartes de navegar disponible en molt diversos països d'Europa, Àsia i Amèrica. No fa gaires anys, quan les tècniques de reproducció estaven més endarrerides, era gairebé utòpic que una sola persona pogués entrar en contacte amb el centenar i escaig d'exemplars estotjats en institucions molt diverses –públiques i privades– de països tan dispars com Turquia, Estats Units o Alemanya, Gran Bretanya, França, Itàlia o Espanya. El total de la producció dels mestres de cartes de navegar conservada i coneguda, anterior al 1470, és a dir medieval, és de devers 125 documents, al 95% dels quals (76 cartes i 42 atles) el doctor Pujades ha tingut accés directe o indirecte.

Aquest *conspectus* global ha estat possible gràcies a les col·leccions d'imatges fotogràfiques en color (transparències i digitals de bona resolució) que han confeït paral·lelament l'Institut Cartogràfic de Catalunya i la Cartoteca de la Universitat de València des de 1995. L'Institut d'Estudis Catalans en sufragà bona part, com

també els viatges a Anglaterra, França, Itàlia i Mallorca de l'autor. Les jornades de recerca d'imatges (i la inspecció directa dels originals en molts dels casos) i les mai no prou ponderades gestions a l'envitricollat món bibliotecari, arxivístic i col·leccionista es desenvoluparen juntament amb el rastreig dels arxius, especialment a Mallorca, Florència, Gènova, Venècia i Barcelona, seu de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, del qual Ramon J. Pujades és funcionari ben meritori.

Dotze anys de tasca ímproba s'han traduït en un resultat brillant. Valgui anotar com a prova de la constància de la seua insistent labor que ha estat el primer investigador que ha aconseguit veure i fotografiar a Florència, després de mig segle, la carta d'Angelino Dulceti del príncep Corsini que algú ja havia donat per perduda. Des de l'any 1929 que la va fotografiar Hinks, ningú no l'havia vista. Això ha permès resoldre la difícil qüestió de la seua signatura i dictaminar definitivament l'autoria comuna de les cartes de la British Library (ms. Add, 25691) i

de la Bibliothèque Nationale de París (Rés. Ge. B696) que el 1960 ja apuntava el matemàtic aragonès Julio Rey Pastor i Tony Campbell, el 1987. A. Dulceto o Dulceti era un mestre –genovès amb gairebé total seguretat– que va fundar l'obrador originari de les cartes portolanes «mallorquines». La colònia genovesa d'aquella època a Ciutat de Mallorca era pròspera, nombrosa i ben reconeguda.

També constitueix una altra novetat l'estudi de la carta de Cortona (Accademia Etrusca, port. 105), una de les més antigues, amb prou feines visitada i no gaire valorada, igual com l'aportació de Francesco Beccari –col·laborador a Barcelona de Jaume Ribes/Jafudà Cresques (1399-1400)–, que és presentat com el vertader innovador al començament del segle xv. Ell va corregir errades cartogràfiques cabdals com la posició de les grans illes mediterrànies i va introduir nombrosos referents toponímics de collita pròpia.

El llibre de *Les cartes portolanes* conté una valuosa contribució documental, en part recopilada de publica

«PUJADES ÉS EL PRIMER
INVESTIGADOR QUE HA FET
UNA VISITA ASSOSSEGADA
I SENSE PREJUDICIS
A TOTA LA DOCUMENTACIÓ
DE CARTES DE NAVEGAR
DISPONIBLE»

cions anteriors i en part inèdita, que serveix per puntualitzar nombrosos extrems de la història, del paper funcional, de la construcció, del comerç, de la conservació i de la consideració de les cartes de navegar i de llurs germanes de luxe procedents dels mateixos obradors. Són 180 documents d'arxiu i textos literaris que van pel mateix camí. No solament Ramon Llull i Ausiàs Marc sabien què era una carta de navegar. Jaume Roig i Joan Roís de Corella, Gregorio Dati o Benedetto Cotrugli, ponderaven el paper instrumental d'aquest recurs tècnic.

Bona part dels historiadors de la cartografia portolana han estat il·lustres diletants, almiralls, exploradors, matemàtics, aristòcrates... R. J. Pujades és un medievalista acreditat i destre en paleografia –condició que pocs investigadors anteriors han revestit–, a banda de coneixedor del món geogràfic. Per això ha pogut aprofundir en els temes de l'ús i la confecció dels mapes medievals. Roman ben clar que les cartes estaven destinades a la navegació –tot i que n'hi hagués de suntuàries, precisament les més ben conservades– i per aquest motiu són adesiara qualificades d'*instrumenta*. En portaven els pilots o nauers al seu equipatge, sempre en companyia de la brúixola i les sestres (un compàs de puntes per prendre o traslladar les distàncies amidades). L'omnipresent xarxa dels rumbos facilitava l'orientació del vaixell, al «tabernacle» del qual no solien faltar les ampolletes o rellotges d'arena a fi d'estimar la velocitat o distància recorreguda.

L'esforç de l'autor per reconstruir el procés de fabricació de la carta sobre el pergamí ha donat un bon fruit. En podem seguir les etapes, des del traçat de la xarxa de 16 o 32 rumbos dins un cercle de suport (de vegades, dos), passant pel trasllat del contorn litoral a partir de patrons adients, fins a l'escriptura dels topònims i, al seu cas, la decoració més o menys generosa segons la voluntat del comitent. El preu de les cartes ens indica que se'n feien moltes, gairebé en sèrie, i que el comerç les podia fer arribar a ports molt llunyans.

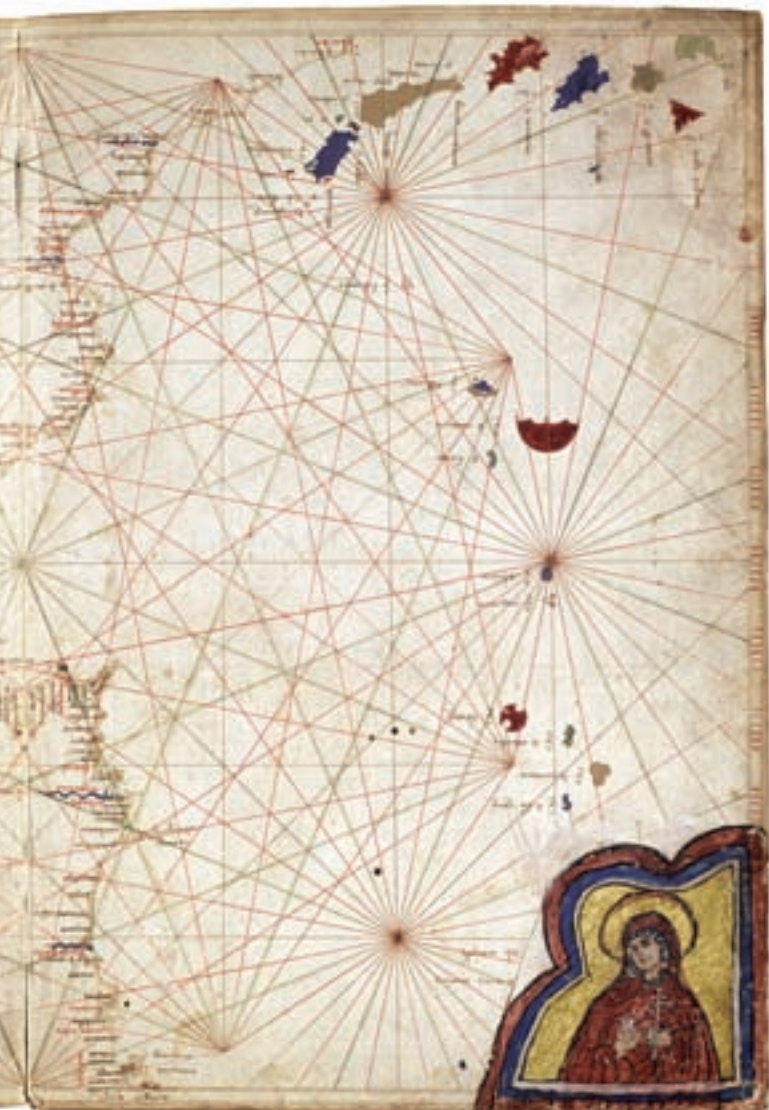
Totes les cartes portolanes duen escales gràfiques en milles, cosa que implica un afany d'exactesa i utilitat: els mariners o mercaders podien planificar els seus viatges i els patrons o pilots preveure les seves singladures. És clar que els usuaris de les cartes havien de ser lletrats. Les portolanes naixen, sens dubte, en un ambient de comerciants alfabetitzats i que ja usen habitualment la numeració àrabica per als seus comptes. L'escriptura en vulgar facilita determinats aspectes del progrés tècnic, encara que bona part de l'estil de les cartes provingui de la rúbrica, dels calendaris i dels manuscrits de les escoles eclesiàstiques. Fins i tot entre els primers mapistes hi trobem alguns clergues, com Carignano o Pareto.

Atlas portolà de Giacomo Ziroldi o Giroldi, 1426. Es tracta d'un doble full (27 x 37 cm) que conté la península Ibèrica, les illes Balears i Pitiüses, el Magrib i les Canàries. Els atlas, a partir de P. Vesconte, són un producte típicament venecià. L'autor d'aquest atlas –el més prolífic– era oficial de combois navals de la Sereníssima República. Exemplar molt sobri quant a decoració: els sants de les cantoneres són sobreafegits i d'una altra mà.

■ UNA QÜESTIÓ NACIONAL

L'afermament de la personalitat, l'orgull identitari, es nodreix massa sovint de tòpics. La trajectòria dels savis mallorquins no és gaire espectacular, ni gaire llarga la llista d'aportacions tècniques. Afirmar que Ramon Llull va ser l'«inventor» o inspirador de les cartes portolanes és una fal·làcia que podem perdonar a Nordenskjöld (1897). La llarga i perversa discussió nacionalista sobre la primacia de la cartografia nàutica originària ha estat sortosament depassada. El volum que comentem tracta tota la producció, itàlica i catalana, *in solidum* i òbviament no discuteix que el bressol n'és la Itàlia sep-

tentrional. Que, un moment determinat, la producció i el gran comerç estigué en mans mallorquines, tampoc és discutible. Ara, la producció forma un patrimoni únic a causa de la intercomunicació i la mobilitat dels mestres. La llengua de les cartes mostra més trets comuns que no diferencials; apunta sovint a una *lingua franca*.

L'anàlisi toponímica, precisament, és a la base del treball d'en Pujades, que té el gran avantatge de dominar el català, l'italià i... el llatí. Quantes badades han comès autors germànics o anglosaxons per desconèixer la nostra llengua i mastegar no gaire el llatí! El mil·lenar i mig de noms de lloc que solen portar les cartes han passat tots per la lupa inquisitiva de l'investigador. Tanmateix, ha dedicat una atenció més minuciosa als topònims dels Països Catalans i als de la costa adriàtica; les taules que ocupen les pàgines 350-397 del llibre són senzillament impressionants i poden donar peu a moltes consideracions geogràfiques, històriques i filològiques. Els que han (hem) treballat en tasques

semblants podem calibrar la refinada labor que han exigit.

No voldria acabar sense esmentar una sèrie de tòpics i malentesos que cal oblidar o rectificar des d'ara. No hi ha una oposició entre cartografia itàlica i catalana, ni menys qualificant-ne una d'utilitària i l'altra de decorativa. L'escola mallorquina no és més que un rebroll –tot i que gloriós– de la mapística portolana genovesa o veneciana. La tan repetida afirmació que el rei Pere el Cerimoniós (1354) va obligar les galeres a dur a bord dues cartes no té cap fonament: va ser una mala lectura d'Antoni de Capmany (1787) de les Ordinacions de Bernat de Cabrera que parlaven de les *mapes*, en realitat, frontisses metàl·liques que garantien la mobilitat del timó... Tothom hi hem caigut! Igualment hem hagut de rectificar l'expressió *martelori*, que no té res a veure amb la teranyina de rumbos que garanteixen la loxodròmia. La grafia del mestre més antic documentat a Mallorca no és Dulcert, ni Dalorto, sinó Dulceti o Dulceto; d'on venia, encara no ho sabem del cert. Una altra qüestió ben aclarida és la proporció entre les cartes o atles supervivents i el cabal de producció que degué sortir dels tallers dels mestres genovesos, venecians i mallorquins, milers d'exemplars. Precisament la fabulosa troballa d'un contracte (1433) de Gabriel de Vallseca amb un mercader que li compra l'exclusiva de la seva producció durant sis mesos ens demostra que els obradors garantien un treball «en sèrie» de cartes ordinàries.

Ara que les corporacions i administracions públiques despenen tants de cabals en llibres ostentosos i sovint anodins, l'Institut d'Estudis Catalans, l'Institut Cartogràfic de Catalunya i l'Institut Europeu de la Mediterrània s'han concitat a promoure l'edició pulcra i costosa d'un gran llibre profitós i digne. L'acompanya un complement excepcional: un disc DVD amb les imatges digitals i d'alta resolució de la majoria de cartes i atles estudiats, que poden servir i serviran per a estudis ulteriors. Reunir-les i reproduir-les amb fidelitat ha costat moltes hores, molts diners i molts afanyos.

Malgrat la part que hi he tingut des de la rereguarda, no em dol gens en aquest cas fer de propagandista d'una obra que aclareix i pondera una de les aportacions més sòlides de la cultura catalana i mediterrània de tots els temps. ☺

BIBLIOGRAFIA

NORDENSKIÖLD, A. E., 1897. *Periplus: an essay on the early history of charts and sailing-directions*. P. A. Norstedt & söner. Estocolm.

PUJADES, R., 2007. *Les cartes portolanes. La representació medieval d'una mar solcada*. Institut d'Estudis Catalans / Institut Cartogràfic de Catalunya / Institut Europeu de la Mediterrània. Barcelona.

Vicenç M. Rosselló i Verger. Professor emèrit de Geografia. Universitat de València.